

ALU i 6 K

Fra kartlegging til til tiltak

Hva viser kartleggingen at elevene trenger å lære, og hvordan er det best å hjelpe dem til å lære det de trenger?

Kartlegging på nivå 1

Screeningprøver viser tempo, riktig lesing og et mulig mestringsnivå

- Tilpassede tekster
- Kritiske grenser
- Lesingens kvalitet

Kartlegging på nivå 2

Individuell og dynamisk kartlegging ved bruk av supplerende leseprøver, diktat, høytlesing og samtale. Det er mulig å finne elevenes:

- **Språklige forutsetninger**
- **Lesemåte og strategibruk**
- **Avsporing fra leseutviklingen:**

Nivå 3 kartlegging hos PPT

KRITISK LESEUTVIKLING

"AVSPORINGER"

LOGOGRAFISK AVKODING

Leser ord ved hjelp av ordets "utseende" som form, lengde eller bokstavrekker.

Logografisk leser som er avhengig av å gjenkjenne og "pugge" ord visuelt, skrive av eller slå opp i ordbok etter bokstavrekkefølgen.

DELVIS FONOLOGISK OG KOMPENSATORISK AVKODING

Leser ord ved hjelp av **bokstavenes lyder** på et enkelt nivå, kombinert med logografiske og andre kompensatoriske strategier som bilder og innholdet i det temaet man leser om. Ordforråd og forkunnskaper kan støtte opp under avkodingen, når teksten gir god mening – *eleven leser langsomt og er enda usikker på både avkodingen og staving av ord.*

Kompensatorisk leser som kan bruke noen bokstavlyder, men som gjetter på resten av ordene ut fra visuelle eller innholdsmessige holdepunkter. Elevene er samtidig usikker på staving. Kan lese ganske raskt, men har gjerne en del feil på lesetester, både lesefeil og forståelse.

FULLSTENDIG OG KONTROLLERT FONOLOGISK AVKODING

Kontrollert avkoding ved hjelp av analyse og syntesedanning av **fonemer** eller **stavelser**.

Automatisering av innlærte ferdigheter kombinert med stadig nye oppdagelser av uvanlige ortografiske forhold og meningsbærende deler i ord(utvidet ordkunnskap – *eleven leser enda langsomt, med følger med på egen lesing og utvikler samtidig gode staveferdigheter – tempoet øker gradvis.*

Langsom og sikker leser med gode staveferdigheter. Bruker lang tid på lesetester, men har gjerne alt riktig.

ORTOGRAFISK OG AUTOMATISERT AVKODING

Umiddelbar og rask gjenkjenning av ord, basert på nøyaktig kjennskap til vanlige og spesielle ordstrukturer. Morfologiske og syntaktiske strategier overtar og **Lesetempoet** øker raskt, nye eller vanskelige ord leses fortsatt fonologisk – *eleven er en rask og sikker leser med gode staveferdigheter.*

Forsinket leser som avkoder bra, men som ikke takler tekster på grunn av lite hensiktsmessige lesestrategier på tekstnivå.

Språkforståelse og kontroll

Forståelse av ord, setninger og fortellinger

Forteller - ord, setninger og sammenheng

Lydoppfattelse og lydproduksjon

Oppfattelse og artikulasjon av ord

Språkrelaterte funksjoner

Språklig hukommelse og ordhenting

Språklig bevissthet

Rim

Første lyd

Fonemanalyse og syntese

Rytme og stavelse

Bokstavforståelse

Bokstavkunnskap

Morfemer

Grammatikk

Lesing

Mulige supplerende prøver

Lesing og skriving av vanlig ord og non-ord:

Normerte prøver:

- STAS – individuelle leseprøver - ulike typer ord
- STAS – diktater – vanlige ord og non-ord

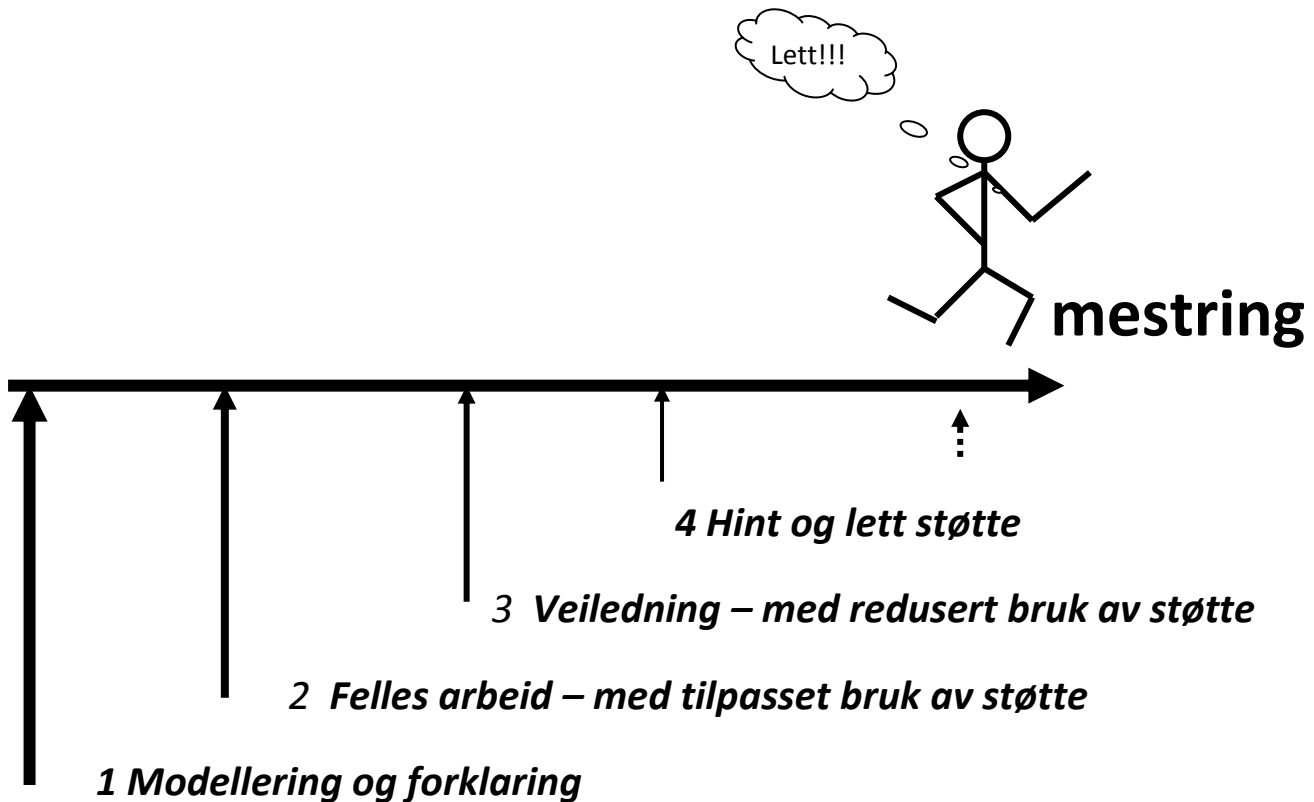
Dynamiske prøver:

- **Arbeidsprøven** – ord og tekstoppgaver (lese og skrive)
- **IL – basis "Språk og bokstav"** - skriving av enkle ord

Språklige forutsetninger :

- **IL-basis "Språk og bokstav"** – språklige Forutsetninger – forståelse, kontroll og språklig Bevissthet fra rim til fonemantall.
- **Arbeidsprøven** – språklig mestring på flere nivåer, fra forståelse, syntaks, orddeling og fonologisk mestring.
- *Språk 6-16 og "20 Spørsmål"* fra Bredtvet kompetansesenter kan brukes som screening av mulige språkvansker/forståelsesvansker.

En strategi under utvikling

Strategier eller ferdigheter utvikles gjennom hjelp og støtte fra lærer eller andre personer i omgivelsene.

Gradvis selvstendigjøring av elevene vil være målet med all undervisning eller opplæring av barn og unge.

Vigdis Refsahl, Bredtvet kompetansesenter, etter Jørgen Frost, 03

Hva skal til?

Det er mulig for meg å få det til

strategier, ferdigheter og støttebehov?

Nødvendige
kunnskaper og
delferdigheter
for å kunne
utføre aktuelle
strategi eller
oppgave

Konsentrasjon ?

Oppgaveorientering

Kortidsminne?

Selvstendighet ?

Syn og hørsel ?

Andre kognitive funksjoner?

Skriftspråklig kunnskap

IL-basis *Gruppeprøve* og *Språk og bokstav* inneholder oppgaven *Tegn og skriv*. Det samme gjelder Mini SL 1 og 2, med oppgaven fri skriving. Hensikten er å finne ut hvordan elevene forholder seg til det å leke og eksperimentere med bokstaver og skrift, og hvor de befinner seg i den tidlige skriftspråkutvikling.

1. Stimuler elevenes nysgjerrighet mot skriftspråket
2. Vis sammenhenger mellom tale og skrift overalt hvor det faller naturlig
3. Demonstrer bruk av skrift i ulike sammenhenger – være modell
4. Legg til rette for rollelek med bruk av skrift
5. Stimuler fri tegning og lekeskriving
6. La elevene lage små historier med tegning og ”sekretærhjelp”
7. La elevene lage egne bilde- og fortellingsbøker – gjerne med dataprogram som er laget for tegneserier m.m..

Språklig kontroll

Oppgavene *Lytteforståelse 1 og 2* i *Språk og bokstav* sier noe om elevens forståelse av rekkefølge og poeng i en fortelling. *Lytteforståelse* i *Arbeidsprøven* viser hvor mye innhold en elev får med seg fra en historie, og om eleven kan trekke slutninger om implisitt innhold. *Fri fortelling, ordforklaringer* og *setningsoppgaver* sier ytterligere noe om elevens generelle språklige kontroll.

Språk 6-16 og *20 Spørsmål* (Ernst Ottem), kan også brukes ved mistanke om mulige språkvansker hos en elev.

1. Bevisstgjør elevene på hvordan en historie er bygget opp
2. Arbeid med tegneserier på varierte måter
3. Bruk visuelt materiale som letter oppfattelse av handlinger og handlingsrekkefølger.
4. Bygg systematisk opp elevenes ordforråd og begrepsdanning (*tema i ØLU*)
5. Arbeid mye med elevenes forforståelse av tekst ved høytlesing og i leseopplæring (*tema i ØLU*)
6. Styrk elevenes fortellerkompetanse gjennom elevsamtaler, i samlingsstunder og andre aktiviteter -obs genanse og mulig selektiv mutisme

Språklig bevissthet

IL-basis 1. – 2. trinn

Den første kartleggingsperioden tidlig på 1. trinn inneholder oppgavene *Rim*, *Forlyd* og *Fonemantall*. Disse oppgavene viser hvordan elevene forholder seg til ordenes form og lyder, avgjørende for funksjonell bokstavforståelse av tidlig lesestart.

Fortsettende arbeid med *Språkleker* på enkelt nivå. Følg progresjonen i Språklekene og bruk allsidige aktiviteter, visuell støtte, vis fram bokstaver og skrift:

1. Lek med språket samtidig som de vises bokstaver og skrift – si lyd – pek på bokstav.
2. Setninger på papirstrimler kan henges på veggen, setninger kan klippes opp i ord, ord kan klippes opp i mindre deler
3. Arbeid med artikulasjon, bruk speil og finn gjerne fram bokstaver samtidig – elever med større vansker kan bruke PAS
4. Vis sammenhenger mellom ordenes lenge, rytmedeler og lyder i ord og ordets formmessige utseende.

IL-basis 1. – 2. trinn

Den andre kartleggingsperioden senere på 1. trinn, ev. høsten på 2.trinn for noen, fortsetter å fokusere på fonologisk bevissthet ved at oppgaven *Fonemantall* gjentas, sammen med oppgaver som både viser *funksjonell bokstav forståelse* (bokstaven finnes i ord vi sier og kan brukes til å skrive med) og *formell bokstavkunnskap* (automatisert bokstav-lydforbindelser).

Målet er å sikre at alle elevene har nødvendige språkferdigheter og riktig bokstavforståelse, før en individuelt tilpasset og differensiert lesestart:

1. Fortsatt vansker med bokstavenes lyder krever forsterket innsats med vekt på å lære lydenes *artikulasjonssted* og *artikulasjonsmåte*, kombinert med eventuelle *PAS symboler*.
2. Vansker med bokstavenes former kan avhjelpest ved å lære *form- og stillingsbegreper*, samtidig som skriving inntil videre kan gjøres med hjelp av data eller bokstavbrikker. Skill mellom *forming av bokstaver* og *fri skriving*.
3. Arbeid med *funksjonell bokstavforståelse* før *formell bokstav-lydinnlæring* - lær dem raskt mange nok bokstaver til at de kan skrive noe.

IL-basis 1. – 2. trinn

Den tredje kartleggingsperioden med IL basis har til hensikt å kontrollere opp at eleven har funksjonell bokstavforståelse og kan kombinere dette talespråklig analyse. Dette kartlegges gjennom *skrivning av enkle lydrette ord*, som bestemmer selv, fra bilder eller etter diktat.

I denne perioden kan mange elever i klassen lese, slik at ulike ordleseprøver brukes i tillegg, men sjekk da elevenes strategibruk under lesing, slik at det ikke er logolesing eller etteraping, men fonologisk avkoding.

Å skrive seg til lesing – ”unervansbåt”

1. Bruk bokstavbrikker, datamaskin eller håndskrift tilpasset elevene mestring.
2. Les gjerne høyt det elevene skriver – lydrett gjengitt, og la de sjekke om det stemmer.
3. La elevene skrive mye – fortsett med å lage tegneserier, talebobler, historier og barnebøker.
4. Lek samtidig med språket – for de som trenger det – det er aldri for sent å gjøre det!

Arbeidsprøven 3.-10.trinn

Oppgavene *Språklig bevissthet, funksjonell og formell bokstavkunnskap* kartlegger en elevs forutsetninger for å knekke lesekode, dersom eleven ikke har kommet i gang med lesingen, eller elevenes mer grunnleggende problemer når det gjelder lesing og skriving.

For elever som allerede leser, vil disse oppgavene, sammen med en *kvalitativ vurdering av ordlesingen og staving*, brukes til å finne ut om eleven er **logografisk**, **kompensatorisk** eller **langsom og sikker leser**:

Logografisk leser leser ordene som bilder, og har ikke knekt lesekode. Eleven vil trenge å lære å avkode, gjennom de samme prosessene som en begynnerleser må, men tilrettelagt alder, trinn, behov og interesser.

Kompensatorisk leser har knekt lesekode og kan bruke enkel fonologisk strategi, men har ofte ikke automatisert disse ferdighetene, eller oppnådd mer avansert fonem-grafem kunnskap om de mer komplekse bokstavkombinasjonene.

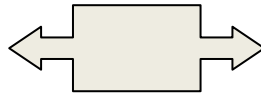
Disse elevene er også ofte lite bevisst at de kan bruke fonologisk strategi, slik at de på flere måter ligner noe en logografisk leser. Til felles har de også at de mangler nøyaktig ortografisk ordkunnskap, og skårer svakt på staving. I lesing gjetter de derfor gjerne, med støtte i kompenserende holdepunkter.

Langsom og sikker leser mestrer fonologiske strategier godt, har god ordkunnskap og gode staveferdigheter. Eleven strever mer med "å slippe taket" i detaljene og skaffe seg et større overblikk over ordene, meningsbærende deler, setningsledd og setningsstrukturer. De når ikke det ortografiske nivået i sin lesing.

Strategiutvikling

Fonologisk bevissthet og fonologiske strategier

Ortografiske, morfologiske og syntaktiske strategier

1. Språklyder, rytme og talespråklig analyse
2. Delvis syntese av språklyder med støtte i mening
3. Kontrollert syntese av språklyder
4. Kontrollert syntese av stavelser
5. Fonografemisk lydering – leser hele skrivemåten
6. Utvider lyd- grafem-kunnskap og lærer om sammensatte grafemer

1. Finner ikke-lydrette deler i ord – og kan lese både skrivemåte og snakkemåte
2. Sammenligner ord og finner ord som ligner på noen områder(analoger)
3. Gjenkjenner morfemer eller meningsdeler i ord
4. Gjenkjenner grammatiske elementer i ord
5. Oppdager og husker mer formelt riktige stavemåter i morfemord, regelord og huskeord.
6. Har overblikk over setningsledd og større tekststrukturer

I følge leseutviklingsteorien foregår dette slik at de fonologiske strategiene danner grunnlaget for ortografiske og morfologiske strategier, samtidig som dette også er parallelle prosesser, i takt med økende utfordringer i elevenes tekster. Fonologiske strategier trenger derfor å holdes ved like og stadig brukes, selv om de fleste ordene etter hvert avkodes ortografisk og automatisk. På den måten vil eleven ha kontroll over sin lesing, når de har behov for å sjekke hva som står, eventuelt rette opp et feillest ord.

Pedagogisk balanse

Formell læring:

Hver kunnskapsdel og delferdighet i avkoding og staving overføres direkte fra lærer til elev gjennom målrettet undervisning og trening:

Lærer leder og vurderer læringsutbytte og tilpasser gjennom nivå og tempo:

- Assosiasjonslæring
- Systematikk og grundighet
- Repetisjon
- Overlæring og automatisering

Funksjonell læring:

Den som skal lære å lese og skrive utforsker talespråket og skriftspråket selv, oppdager språklige detaljer og viktige sammenhenger mellom tale og skrift. Ferdigheter utvikles underveis fordi de er nødvendige. Lærer legger til rette for slik utforskende læring gjennom tilpassede aktiviteter, dialog og medierende støtte (scaffolding):

- Oppdagende læring
- Forståelse av prinsipper
- Strategier og problemløsning
- Overføring av læring
- Integrering av ulike strategier gir leseflyt.
- Selvforsterkende strategier gir god leseutvikling videre

Detaljoppgaver for funksjonell læring

Uttale, språklyder, skriving og lydèring:

1. Lytte, si, legge eller skrive ord
2. LYDSTAVING
3. SILHUETTOPPGAVER
4. Pekelese på lydnivå
5. GITTEROPPGAVER

Rytme, ordlengde og stavelser:

6. Klappe og telle stavelser
7. Lære vokaler og diftonger
8. Lære ”regler” for stavelsesdeling
9. Stavelsesdeling ved lesing ved peking
og stavelsesstrategi ved staving ved klapping
10. SILHUETTDIKTAT
11. GITTERARK
12. BRIKKESTAVING
13. PUSLEHISTORIER

Ortografi, morfologi og syntaks:

14. Lese skrivemåten fonografemisk
15. Sammenligne skrivemåte og uttalen
16. ARBEIDSARK FOR SORTERING AV LYDRETTE
OG IKKE-LYDRETTE
17. Sammenligne ord, finne analogier og oppdage
staveregler
18. Finne meningsdeler i ord og lære det
morfologiske prinsipp
19. Finne forstavelser og endelser i ord
20. SETNINGSPUSLESPILL
21. HENTEDIKTAT PÅ ULIKE NIVÅER

Lesemetodisk balanse

Phonic

For å lære å lese kreves systematisk opplæring i alfabetiske/ fonologiske prinsipper, ordavkodning og staving. Dette må bygges opp fra grunnen av. Forståelsen kommer når teknikken er god.

SYNTETISKE METODER

Starter med en og en bokstav og språklyd, med en gradvis utvidelse av elevenes ordkunnskap.

Whole language

Lesing består av helhetlige og meningsøkende prosesser – avkodningsferdigheter utvikles "av seg selv" og underveis gjennom mening og analyse av setninger og ord.

ANALYTISKE METODER

Starter med hele tekster og hele ord og bruker mer tid på forkunnskaper og gode leseprosesser.

Balansert leseopplæring

- A Helhet** (språklig helhet og god forståelse)
- B Detaljarbeid** (språklige detaljer, avkodning og staving)
- C Helhet** (Sikker, integrert, repetert og flytende lesing)

Helhetlesing som lesemetodisk ramme

A Helhet – tekstvalg, forståelse og språklig kontroll

Leseundervisningen tar utgangspunkt i en helhetlig tekst, som elevene selv ønsker å lese, og hvor ca 80 % av ordene er tilpasset elevenes lesenivå. Teksten skal være kort og lett nok til at elevene kan lese den med god flyt mot slutten av undervisningsøkten (jmf. nærmeste utviklingszone). I denne første fasen av ei arbeidsøkt bør det brukes tid til å snakke om innholdet, avklare nye ord osv. Målet er å styrke elevenes forståelse av og kontroll over det språket de møter i den valgte teksten. Deretter kan gjerne teksten leses av lærer, slik at elevene kan lytte og tenke igjennom ting som er uklart med innholdet. Det kan også være en fin anledning til å la elevene lese teksten igjennom selv, uten å korrigere eller hjelpe med eventuelle lesefeil, men heller markere der det viser seg å være problemer. Dette kan brukes som utgangspunkt for arbeid i fase B, og som hjelp til å evaluere framskritt i fase C.

B Detaljarbeid – språklige detaljer, avkoding, staving

I denne fasen velges vanskelige ord fra teksten, som så bearbeides på ulike måter, avhengig av om elevens "avspøringssted" i leseutviklingen. Målet med arbeidet er å lære om språkets ulike formmessige deler (språklig bevissthet) og å utvikle gode og funksjonelle strategier for avkoding og staving. Oppgavene vil handle om språkllyder og stavelser, ikke-lydrett ortografi og de meningsbærende enhetene i språket, på slike måter elevene trenger det. Oppgavene kan med fordel settes opp i et fast arbeidsprogram, som så utvikles etter hvert som elevene trenger nye utfordringer, og som derfor også vil fungere som hjelp til å evaluere utbytte og progresjon gjennom lesekurset.

C Helhet – Flytende og kontrollert lesing av tekst

I denne fasen leses igjen den samme teksten som ble gjennomgått i fase A., med særlig fokus på de ordene som ble bearbeidet i fase B. Elevene skal nå *anvende* det de har lært på en slik måte at strategiene *integreres* og *automatiseres* i en helhetlig leseprosess, hvor meningen også er i fokus. Teksten skal leses med innlevelse og flyt. Nå er det derfor også viktig at lærer aktivt går inn å støtter opp om elevenes lesing, til det blir et bra resultat. Når lesingen er bra, vil repetert lesing sikre ytterligere automatisering av nyinnlærte lesestrategier – *øvelse gjør mester*.

LOGG: Både underveis og til slutt er det viktig å sette ord på det arbeidet som gjøres, begrunne og understreke sammenhenger mellom strategibruk og resultater – *innsats nytter*.

Fig. 21, Vigdis Refsahl etter Jørgen Frost: "leseopplæring på teoretisk grunnlag" 03.

Fase	Innhold og oppgaver	Fokus
A Samtale Lese med hjelp "prøvelese"		
B Oppgaver	1. 2. 3. 4.	
C Integrert lesing med flyt Repetert lesing Logg		

Fig. 22, Vigdis Refsahl, etter ide fra Jørgen Frost

Støttestrategiene

1. Forenkle eller dele opp oppgaven
2. Tydeliggjøre viktige deler av oppgaven
3. Hjelp til å holde fokus mot oppgaven
4. Visuell støtte for språk- og tankeprosesser
5. Verbal støtte – forklaring, råd og hint
6. Hjelp til å kontrollere følelser
7. Modellere framgangsmåter eller strategibruk
8. Fremheve forskjeller mellom ulike løsninger

Vigdis Refsahl, fra teori om Scaffolding, J. Bruner

Logg - det skjer faktisk!

For eleven

1. Synliggjøre elevenes arbeidsmåter og hvordan endringer i måten å gjøre ting på fører til en bedre måte å lese på
2. Styrke elevenes bevissthet om egen utvikling og måte å attribuere på – øke selvtilliten
3. For å kunne tenke framover og planlegge neste læringsøkt, sammen med lærer

For lærer

1. Rette oppmerksomheten mot elevens strategibruk
2. Bli bevisst eget samspill med eleven, og vite mer om hvordan ulike støttestrategier hjelper eleven videre
4. Bruke logg som et vurderingsverktøy, eventuelt sammen andre måter å vurdere læring på.

PRAKSISDRØFTINGER

Har skolen en eksplisitt plan for hvordan den lesetekniske opplæringen ivaretas på elevtilpassede og differensierte måter?

1. Forebyggende 1. – 2. trinn:

Drøft hvordan sikres elevtilpasset og differensiert **lesestart**, med god balanse mellom funksjonell lek og formell læring.

2. Etablerende 1. – 4. trinn:

Drøft hvordan elevene er sikret en god leseutvikling i eget tempo hele veien – uten å måtte skynde seg.

3. Foreldre- og SFO samarbeid

Drøft hvordan andre voksne sikres god veiledning i hva de kan bidra med – på alle nivåer i denne opplæringen, men særlig for de yngste.

4. Videreførende 5. – 10.trinn:

Drøft hvordan lærere på mellom og ungdomstrinn systematisk bidrar til å vedlikeholde og videreutvikle ordkunnskap og avkodingsstrategiene hos alle elever, i takt med økende lesekrav.

5. "Reparerende" 3. – 10.trinn: neste side.

Intensive lesekurs

1. 4 – 5 ganger pr. uke
2. Arbeidsøkt 90 minutter
3. Varighet 8-10 uker
4. Maks 4 elever med tilnærmet lignende pedagogiske behov
5. Kvalifisert lærer
6. Samordning med annen leseopplæring
7. Tilpasninger i andre timer
8. Evaluering av utbytte

Hvordan er det mulig å organisere intensive lesekurs for elever som strever med lesing, på 3. -10 trinn:

1. Timeressurs og timefordeling?

Drøft periodevis ressursbruk vs. spredning og fordeling på trinn og gjennom hele skoleåret – ulike løsninger mht. timeplanlegging m.m..

2. Lesekurslærer?

Drøft skolens bruk av **stabile "lesekurslærere"** som ressurs også for andre lærere på skolen – ikke bare elevene.

3. Elevgruppering?

Drøft hvordan elevene velges ut og settes sammen i grupper ut fra **faglige og pedagogiske behov** vs. antatte sosiale behov.

4. Elevmedvirkning?

Drøft hvordan elevenes muligheter til å påvirke sin situasjon ivaretas.

5. Lærersamarbeid på trinnene?

Drøft hvordan lesekurslærer(e) samarbeider med andre lærere slik at elevene blir fulgt opp samtidig og i etterkant av et lesekurs, med det formål å gi en sammenhengende leseopplæring, sikre overføring av det som læres på lesekurset, og øke treningsmengden i løpet av uka.

6. Foreldresamarbeid

Drøft hvordan foreldrene involveres i oppfølging hjemme.

